

Мазур О.О.

Стилістичні особливості складного синтаксичного цілого в романі Уласа Самчука "Марія"

*Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих, - рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.
(М.Рильський)*

Як влучно, як точно визначено: мова - основа духовного життя. Так, вона - народне добро, багатство народу, його історія і сучасне.

Вона з'єднує вчорашні, сьогоднішні й завтрашні покоління в єдине ціле - народ. Естафету людського розуму й досягнутих здобутків люди передають один одному через мову. Не випадково тому народ так високо цінує і любить свою мову, піклується про її чистоту, образність, культуру, багатство.

У культурі мовлення, у практичній стилістиці (граматичній, зокрема), як у дзеркалі, відбиваються якість і чіткість мислення. Як це важливо для людини. Досягаються ж ті якості високим рівнем володіння всім арсеналом мовних засобів - словами, словосполученнями, фразеологізмами, різними за будовою реченнями і складними синтаксичними конструкціями.

Робота над стилістичним оформленням простих і складних речень є однією з важливих передумов дохідливого й переконливого, чіткого й образного формулювання думки. Але досконалість тексту виявляється не тільки у вправно оформлених окремих синтаксичних конструкціях. Стилістична вивершеність твору залежить також (і не меншою мірою) від уміння з'єднати окремі речення у складне синтаксичне ціле. Є й інший момент. Як слово повністю розкриває своє значення тільки у зв'язку з іншими словами, тобто у словосполученні та реченні, так і речення повніше розкриває свій зміст і своє значення у контексті, у поєднанні з іншими реченнями.

У мовленні окремі речення звичайно не виступають ізольовано, а поєднуються між собою за змістом і за допомогою граматичних засобів, створюючи своєрідні групи, блоки речень, тісно пов'язаних між собою спільністю думки, теми, а також специфічними засобами зв'язку. Ці своєрідні блоки речень, пов'язаних між собою як своєю семантикою, так і граматично, і є "складне синтаксичне ціле", або, за іншою термінологією в окремих авторів (Плющ М.Я.. Сучасна українська мова. Довідник. - К., 1995), надфразна єдність. Зустрічаємо й інші синонімічні одиниці на означення даного поняття: складна синтаксична єдність, текст (контекст), прозова строфа.

Складне синтаксичне ціле - це сполучення ряду речень, поєднаних між собою в одне ціле

семантично-граматичними відношеннями.

Окремі речення у складному синтаксичному цілому становлять структурно-семантичну єдність. Вони з погляду змісту настільки тісно взаємопов'язані між собою, що, взяті окремо, відірвано, мають вигляд, найчастіше, неповних. Прикладом смислового поєднання речень можуть бути перші два абзаци з першого в українській літературі роману про примусову колективізацію, так зване розкуркулення справжніх господарів землі, про голодомор тридцять третього року. Маємо на увазі роман Уласа Самчука "Марія".

"Коли не рахувати останніх трьох, то Марія зустріла й провела двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят вісім днів. Стільки разів сходило для неї сонце, стільки разів переживала насолоду буття, стільки разів бачила або відчувала небо, запах сонячного тепла й землі.

Тих пару днів, що прожила з заплученими очима по народженню, не входять у рахунок. Це не значить, що вона не бачила неба й землі. Вона вже чула їх, бо була єством, яке ворушилося, чуло голод і голосно, про це нагадувало"(1).

У наведеному уривку, що є у романі своєрідним зачином, п'ять складних речень (чотири складнопідрядні та одне безсполучникове). Їх, на нашу думку, об'єднує слово "день", оскільки автор подає їх точну кількість - хронологію страдницького життя головної героїні. Так, день за днем, аж до останнього, ми простежимо хресний земний хід Марії, що має щось від біблійних образів. З погляду змісту наведене складне синтаксичне ціле характеризується єдністю думки, теми (дивлячись смерті у вічі, людина прагне осмислити прожите, гідно його оцінити). Із граматичного, синтаксичного погляду воно відзначається специфічними синтаксичними засобами зв'язку між реченнями, що входять до його складу. Важливу роль відіграє заміна складеного кількісного числівника неозначено-кількісним. Завдяки повторенню слів або їх заміників речення зливаються в єдине смислове ціле.

Єдність суб'єктивно-модального забарвлення складного синтаксичного цілого проявляється в тому, що воно (складне синтаксичне ціле) - це внутрішньо єдине, цілісне синтаксичне утворення, в якому окремі речення тісно пов'язані між собою певним ставленням мовця (автора) до висловлюваного.

"Оксана з побожним здивуванням подивляла свою першу мрію, яка ось - дивіться, жива репетлива дійсність, і ім'я їй Марія. У неї личко справжнє, рожевеньке, з білим мачком на крихітному носику й червоними плямками на щічках. У неї будуть оченята. Так. Будуть оченята, і вони бачитимуть. У неї чоло, а за ним хорониться брунька розуму, яка от-от розвіється, розцвіте й пізнає добро і зло"(2).

Вдумливо читаючи запропонований уривок, приходимо до висновку: ритмомелодійне оформлення складного синтаксичного цілого проявляється в тому, що паузи між реченнями цього

утворення звичайно коротші від пауз, що існують між окремими блоками. З погляду змісту можемо беззастережно твердити, що перед нами - портрет. Не до кінця, вивершений, але з усіма ознаками і властивостями.

Окремо слід зауважити, що складне синтаксичне ціле не можна ототожнювати з абзацом. Це зовсім різні категорії, які й ґрунтуються на різних засадах. Хоч абзац нерідко збігається зі складним, синтаксичним цілим, проте він не є синтаксичною, структурно-семантичною категорією, а засобом членування тексту на композиційно-стилістичній основі:

"Мізерні котилися для Гната дні. Розсипає рясно піт відчайної праці. П'янів і забувався. Можна п'яніти від усього, але найприємніше оп'яніння від праці і любові"(3).

В даному випадку абзац і складне синтаксичне ціле мають одні і ті ж рамки, тобто є тотожними, оскільки в попередньому і наступному абзацах - мова про інше: про кохання та страждання Марії і Корнія. Що це є синтаксична єдність (надфразна), свідчить семантика, якою пов'язані між собою окремі речення, - гнітючий стан Гнатової душі.

Отже, складне синтаксичне ціле - це поєднання в одне ціле ряду речень, що характеризуються відносною завершеністю теми (мікротеми), семантичним і синтаксичним зв'язком компонентів. Воно характеризується й композиційно-тематичним членуванням, яке полягає в можливості виділити в ньому зачин (початок думки, теми), який зосереджується в першому реченні, що може навіть виділятися в окремий абзац, середню частину (розвиток, виклад теми) і кінцівку, в якій робиться своєрідний підсумок усього вислову (теми) з погляду як змісту, так і синтаксичної структури.

Зачин. "Йшли дні.

Середня частина

З часом прийшлося відложити гармонію. Прийшлося відложити і кльош. З руки зняв годинник і повісив його в хаті на цвяшку під образами.

Так само прийшлося розлучатися з московською мовою. Залишив собі "да, верно, например". Решта по-людськи було. Так тепліше. На господарці що крок - праця. Руки почорніли, набрались селянської цінної шорсткості.

Марія гнулася перед ним лозою. Кпини, лайки, стусани, а плакати не смій. Чого ж їй плакати? Не для того рвалася, не того шукала. Сама винна, обіцяла і забула обіцянку, не чекала. Не вірила в любов, захотіла багатства. Покутуй.

Кінцівка. А хіба вій вірний був?

Дотримував обіцянки? В гурті парубків оповідав про чорних муринок, як у Гамбурзі з "медьхен" гуляв. У Петербурзі справляв "афінські ночі"(4).

Процитований уривок з "Книги днів Марії", другої по порядку в романі, легко піддається композиційно-тематичному членуванню. Зачином є речення "Йшли дні" - просте за будовою, з оправданою інверсією. Дні покликали разючі зміни в характері й поведінці Корнія, духовно скаліченого москальством. В середній частині розвинуто думку про набуття нових цінностей героєм і переосмислення своєї поведінки Марією. Підсумком всього вислову є спроба героїні знайти хоч якийсь виправдання помилкам і гріхам своєї молодості. Як у житті...

Помітним композиційно-синтаксичним засобом надфразної єдності є також однотипний початок речень, який забезпечує підкресленість певної дії, явища:

"Ви жили у цьому краю, бачили його широкі простори, бачили небо, налите теплом, налите барвами, яких ніде більше нема. Виступали по наших дорогах, наших стежках. *Кажу вам велику правду.* Нема кращих стежок і ні доріг веселіших від наших, від тих, які щодня і щоранку потерали підошви ваших ніг.

О матері! І ви, дівчата, і ви, мужі!.. Ви, що вирости серед безкраїх ланів, залитих морем хліба, залитих піснею і залитих потом. *Кажу вам велику правду*"(5).

Або ще один приклад. "Обірваним осіннім листом лишився під ногами танцюючих подій з прозвищем "Господи Помилуй" Гнат, коли не стало монастиря (6) і в село прокрався безжалісний голод. На якийсь час чоловік стає своєрідним тліючим духовним осередком для односельців, а його хата - останнім притулком і останнім сподіванням".

Будучи тонким психологом і глибоким знавцем рідної мови, Улас Самчук у складному синтаксичному цілому вдається до цікавого засобу: в одних реченнях - чоловіче ім'я в ролі підмета чи додатка, в інших - займенникові форми.

"Пізно вже. Гнат не спить. У нього важливі гості. Кімнатка у Гната три кроки туди й назад, один тапчан і невеликий столик та ще вічно натоплена грубка у куті. Але у Гната часто сходяться гості. У нього затишно і безпечно. Колгоспний сторож, най і мудрець - хай там живе! Шкоди не зробіть.

І Гнат живе. У нього сходяться й ті, й ті. У нього сходяться віруючі і безвірники. У Гната навіть лишилася "Біблія"(7).

Підкресленість певної дії, месійного призначення героя посилюється однотипними початками речень (у нього), що дає письменнику можливість додатково індивідуалізувати образ Гната, оскільки в цій ситуації волею обставин він опиняється в центрі подій і читацької уваги.

Залежно від способу зв'язку між окремими реченнями, що входять до складного синтаксичного цілого, серед останніх розрізняють два основні структурні типи:

1) складні синтаксичні цілі з ланцюжковим

зв'язком компонентiв;

2) складнi синтаксичнi цiлi з паралельним зв'язком компонентiв.

Складнi синтаксичнi цiлi з ланцюжковим зв'язком компонентiв вiдзначаються найбільшим поширенням у мовленнi. Вони ґрунтуються на послiдовному зв'язку мiж реченнями, що входять до їхнього складу, причому засобами зв'язку мiж реченнями цього структурного рiзновиду складних синтаксичних цiлих звичайно виступають лексичнi повтори, займенники, займенниковi прислiвники тощо.

"На жнива Архип взявся до працi. Поля дiлилися, забирався багато до колгоспiв, але Архип твердо тримався власної господарки. Вставав раненько, йшов з косою в поле i розмахував нею на всю широчiнь. Клалася на грабки пшениця, вiдносилася на бiк i стелилася довгим, рiвним покосом. Надiя йшла за косарем, за спиною у неї пiвкопи перевесел прив'язано... Висмикує по одному i в'яже снопи. А Архип знай розмахує косою, знай пiдтинає стебла i кладе їх в покоси. Радiсно i присмно, хоч i нелегко. Сонце он пiдноситься, припiкає, потюки поту. Не маєш досить часу втирати їх... Хай собi течуть. Хай капають на землю. Не чужа ж..."(8).

На те, що маємо вiрець складного синтаксичного цiлого, вказує єднiсть змiсту. У цих чотирнадцяти реченнях (дванадцяти простих i двох складних) головна думка, тема - важка селянська праця жнивної пори. Водночас межi складного синтаксичного цiлого збiгаються з рамками абзацу. На наш погляд, найбільша самостiйнiсть, повнозначнiсть характернi для першого речення уривка (а це i є ланцюжковим зв'язком у надфразнiй єдностi). Речення ж, що йдуть наступними, немов би чiпляються одне за одне, пов'язуючись певним чином, i в такий, спiсiб, здiйснюється розгортання думки, вiдбувається її рух.

Вiзьмемо ще один приклад.

"На правому криласi у довгому чорному одязi сухенький старий чернець, тонкими устами швидко нашiптус молитву. Він не бачить ридаючої Марiї. Нi, він не бачить її, але він знає, за кого моляться сьогондi, i знає також, що Марiя є тут i що Марiя плаче. Чому ж чернець не пiдiйде до плачущої i не скаже:

- Марiє! Встань. Згадай велику Матiр, яка стояла пiд хрестом розп'ятого Сина i чекала Його смертi... Чому чернець не нагадав Марiї цих слiв? Він же пам'ятає їх. Не забув.

Чернець не може пiти до Марiї, не може сказати її слiв потiхи"(9).

У наведенiй конструкцiї шляхом неодноразового повторення слова Марiя досягнуто семантичної спаяностi всього складного синтаксичного цiлого. У третьому реченнi iменник Марiя заступається займенниками її, за кого. В четвертому - рiдко вживаною дiєприкметниковою формою плачущою вiд дiєслова плакати. Отже, у цiй конструкцiї кожне

наступне речення в той чи iнший спiсiб розкриває, уточнює змiст попереднього, внаслiдок чого досягається розгортання думки.

Складнi синтаксичнi цiлi з паралельним зв'язком компонентiв ґрунтуються на паралельному зв'язку мiж реченнями, що складають їх, причому цi речення звичайно однорiдного складу, однакової чи подiбної будови, а зв'язки мiж ними дуже нагадують зв'язки мiж частинами складносурядних i безсполучникових складних речень iз однотипними частинами. Кожне з речень складних синтаксичних цiлих цього типу характеризується вiдносною самостiйнiстю; вони поєднанi мiж собою переважно лише семантичними вiдношеннями, що впливають iз семантичної структури тексту, а не граматично, хоч при цьому треба вiдзначити, що зв'язок мiж реченнями у складних структурах цього типу здiйснюється звичайно також за рахунок єдностi вiдо-часових форм дiєслiв-присудкiв. Паралельнi зв'язки мiж частинами цих складних утворень базуються на семантичних вiдношеннях перелiку, зiставлення, протиставлення, що супроводжуються нерiдко структурним паралелiзмом частин.

"Вдарили свята. У новiй Кухарчуковiй хатi гостi. Куми, свати, сусiди. "Пiвоки" довгою чергою простують на стiл, швидко порожнюють i зникають. Куми й свати наливаються яркими барвами i з кожним "пiвоком" пiдвищують говiр. Вириваються розкотисто реготи, дрiбочуть, гомонять цокотухи-жiнки. Коляди, пiснi, твердi обiйми, соковитi поцiлунки. Всi радiють, регочуть, один Гнат щось мовчить та не знаходить мiсця..." (10).

У поданiй надфразнiй єдностi iз умови випадає лише перше речення, в якому дiєслово-присудок має форму доконаного вiду минулого часу. В усiх наступних реченнях присудки вираженi дiєсловами у формi 3-ої особи однини i множини теперiшнього часу, що, з одного боку, пiдсилює ефект фотографiчностi, миттєвого охоплення всiєї ситуацiї, а з iншого - твориться оригiнальна за змiстом i влучнiстю побутова сцена - новосiлля й українськiй родинi на початку ХХ столiття. Використання складного синтаксичного цiлого має особливе стилiстичне забарвлення, пiдсилюючи художню сторону роману "Марiя".

I все ж надфразнi єдностi з паралельним зв'язком компонентiв використовуються переважно для опису послiдовно змiнованих, незалежних одна вiд одної подiй, станiв, картин тощо чи таких явищ, дiй, що вiдбуваються одночасно:

"Увечерi, коли западає сонце i надходить тiнь, капає i розливається над селом лагiдний дзвiн. Сходить великий мiсяць, по землi стеляться густi тiнi вiд каштанiв, яблунь i волоських горiхiв. Перед заґратованим вiкном Гнатової келiї цвiте великий куц рожi. Вiд куца падає тiнь i розсiваються приємнi запахи. Свiтиться нафтова лампочка. Зiгнувшись, сидить при свiтлi Гнат i читає... Мiсяць свiтить"(11).

Вiдразу ж зауважимо, що наведене складне

синтаксичне ціле в своїх текстуальних рамках не співпадає з абзацом, оскільки три перші речення з нього:

“Село мовчить, село тихо працює, село чекає... На дзвіниці воркують зграї голубів. Світить ясно сонце, цвірінкають горобці”(12), - творять окрему надфразну єдність, що за логікою розвитку подій є попередньою. У цій конструкції, що складається із трьох самостійних частин, є об'єднуючий задум: всі вони творять скупку, лаконічну, але експресивну картину літньої днини, за якою приходиться “лагідний вечір” (тема наступного складного синтаксичного цілого). Зв'язки між його частинами базуються на семантичних відношеннях переліку (при читанні уривка необхідно дотримуватися перелічувальної інтонації).

На сторінках роману Уласа Самчука “Марія” не один раз зустрічаємо приклади надфразних єдностей, побудованих на семантичних відношеннях зіставлення (часу, подій, обставин, думок). Так, у VIII розділі “Книги днів Марії” складне синтаксичне ціле викликає у читача особливе хвилювання і напруження нервів - передчуття неминучої, невідворотної біди. І вона прийшла, війнула запахом крові і жахом смерті. Війна...

“На полях хвилюються тверді тяжкі колоски золотої пшениці і дрібного жита. Ще вчора ми жали на полі. Ще вчора натомилися, вернулися додому і спокійно відпочивали.

Сьогодні йдуть з полів дівчата. На головах обжинкові вінки. Поле вкрите довгими рядами півкіп. Літають урадувані птахи і крячуть. На ці дні припало велике сонячне затемнення. Сонце не захотіло світити і почорніло, а люди дивилися здивовано і пророкувати бородачі, що настане брань велика і поллеться скрізь, як широка земля, людська кров.

Стояв незабутній 1914-й. Засурмили в сурми, задзвонили в дзвони. Заіржали коні, заплакали матері й наречені”(13).

У самій надфразній єдності легко простежуються три, так би мовити, під'єдності, межі яких збігаються із рамками абзаців. Говоримо тут про складне синтаксичне ціле, яке має дванадцять окремих речень. Всі вони творять картину пророцтва війни і страхітливого кровопролиття, яка викликає у письменника болісні питання:

“Матері! Чого ви плачете, матері? Шкода вам ваших синів? Не плачте, їх мільйони в Росії.

Жінки! Невже не обійдетесь без ваших чоловіків? Загинуть? Не журіться. Росія дасть вам інших!

Дівчата! Утріть ваші ясні, гарячі з кохання очі і смійтеся. Ваші кохані пішли на герць і вернуться героями!”(14).

Складне синтаксичне ціле, що передує цим питанням, допомагає вдумливому читачеві глибше осмислити їх і з життєвою мудрістю сприйняти іронію авторських відповідей, що маємо тут же. Необхідно також зазначити, що в наведеному уривку

простежується поєднання ланцюжкового і паралельного зв'язку компонентів. А саме: у другій частині окремі речення пов'язані відношеннями переліку, одночасності, а в третій - послідовності. Перше речення тут найбільш самостійне. І хоча частини поєднані різними видами зв'язку, та семантично вони становлять одне складне синтаксичне ціле.

У ролі лексичних засобів поєднання окремих речень у складне синтаксичне ціле може використовуватися повторення деяких слів із попереднього речення, вживання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників тощо:

“- Чекай, чекай того плану, - говорять голодні, обідрані “кулаки”. - Ми знов винні. Винні, що в грязюку сіяли. Винні, що зерно змішане. Винні, що спізналися. Ми винні!.. Але чекай. Колись знайдемо того винного. Знайдемо і приміємо міри...”(15).

Окремі речення в наведеній надфразній єдності пов'язані за змістом і тематично - “рання весна в лісі”. Засоби зв'язку різноманітні. Зокрема, лексичні: четверте, п'яте, шосте, сьоме, восьме речення мають у своєму складі повторюваний займенниковий прислівник **там** і прислівник **туди**. Не менш важливим є ритмо-мелодійне оформлення складного синтаксичного цілого. Уривок читається з інтонацією, яка б передавала душевний стан людини, що згасає поволі від голоду на фоні весняної природи, - природа пробуджується до життя, а людина доживає останні дні в передчутті смерті. Характеризується розглянута надстрофна єдність і композиційно-тематичним членуванням, тобто має **зачин, середню частину, кінцівку**. Задля цього варто включити лише три наступних речення:

“Корній шукає їсти. На думці жінка, дочка і маленька внука. Всі вони хочуть їсти, всі чекають на нього дома”(16).

Як морфологічний засіб зв'язку між реченнями, що входять до складного синтаксичного цілого, може виступати єдність, співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків:

“- Сонце! - каже вона. - Сонце!.. Дивися, Гнате, яке сонце. Бачив ти коли таке сонце?..

Кінчики проміння опалюють сухі жили руки, б'ють у запалі очі, підбарвлюють срібло волосся. Марія не жмурить очей. Дивиться рівно і широко. Гнат мовчки сидить, і в душі його воскресають мертві з гробів, встають з домовини люди, далекі, забуті, розкидані по всій землі. Встають радісні і співають радісні пісні. Гнат усміхається. Після здіймає свою руку, бере у неї Маріїну, ту, що до сонця знялася, і лагідно довго цілує її.

Цілує і говорить:

- Цілую руку матері. Цілую святість велику. Цілую працю! Маріє! Маріє!..

Сонце обливало ліжку, Гната і Марію. У Гнатовій душі творився страшний суд.

- Маріє! Висповідай мене. Даруй усе, що зробив

тобі у дні молодості. Ах, яке маленьке наше життя! Ах, яке маленьке. От пережив, і що ж далі? Прости мене, Маріє, раз, другий і третій!..

Марія повернула погляд на Гната, шепотіла ледве чутно:

- Ти, Гнате!. Ти свята людина. Підемо разом туди.... Знаєш? Туди, де наші Романьо, Надія.... Одна і друга. Де всі вони. Всі, Гнате... А ми ще ж тут. Як хочеться зустрітись з ними... Не проси у мене, Гнате, прощення. Бог простить, а я не маю чого прощати, От Надія... Коли б я могла до неї, коли б щось їй дати... Вона голодна... Хліба їй. А-ах, де є хліб?

- А Корній не вернувся? - питає Гнат.

- Багато не вернулося, Гнате. Всі не вернулися. Ні Демко, ні Лаврін.... ані... він такої... пішов...

Гнат довго мовчав і дивився, як заходить сонце, як поволі зникає ясне світло і западає сутінь. Після заговорив знов:

- А знаєш, Маріє. Знаєш, як тоді. У святу ніч, на Великдень? Пам'ятаєш, як ти молилася у церкві, а вернувшись, билася об землю і ридала? Тоді, коли праця твоїх святих рук йшла в небо з димом? Пам'ятаєш?..

... Гнат тяжко дихає.

- Це я ... я, Маріє ... з любові!..

* Марія мовчала, а як скінчив, стиснула легко його руку.

- Мовчи. Знаю. Мовчи!..

Сонце зайшло, і стала темнота по цілій Україні"(17).

Маємо перед собою досить розлогу, з елементами діалогу, надфразну єдність з усіма її стилістичними особливостями, з ланцюжковим способом зв'язку між окремими реченнями, із співвідношенням видо-часових і способових форм дієслів-присудків. Так, у другому абзаці усі присудки дієслівні і виражені формами третьої особи однини і множини теперішнього часу (а значить - і недоконаного виду). Сміслові відношення, що об'єднують окремі речення в ціле, змінюються ритмомелодикою (інтонацією частин і надфразної єдності). Процитоване складне синтаксичне ціле яскраво ілюструє ще один із стилістичних засобів зв'язку окремих речень і частин - так зване лексичне кільце. Що воно означає і яка його роль у тексті художнього твору? Надфразна єдність розпочинається словом "Сонце!", мовленим із окличною інтонацією, з почуттям захоплення й обожнення небесного світила головною героїнею Марією, яка лежить на смертному одрі, чекаючи свій 26258-й день...

І закінчується складне синтаксичне ціле словом "Сонце" у поєднанні з присудком "зайшло". Як це не трагічно, але заходило сонце не лише для жінки-страдниці, "стала темнота по цілій Україні". В даному випадку лексичне кільце виявилось найбільш оправданим у плані авторського задуму і його художнього втілення: героїчна доля поодинокі

людини болісно перегукується-переплітається із долею сотень, тисяч, мільйонів таких же Марій, Гнатів, Корнійів, врешті – решті із долею матері - України, розіп'ятої на хресті голодомору знавіснілого 33-ого..

І ще одна деталь до розглянутого складного синтаксичного цілого. Усі окремі речення в ньому пов'язані тематично - "прощання і прощення". Прощання героїв один з одним і зі світом та прощення одне одному гріхів - заповіданих і незаповіданих. А звідси випливає і відповідна ритмомелодика надфразної єдності: текст читається зі смутком і боєм у голосі, з відтінками душевного прояснення в хвилини спогадів Марії і Гната.

Не менш цікавим стилістичним засобом зв'язку окремих речень і частин у складному синтаксичному цілому є **анафора** - фігура, що будується на повторюваних печатках суміжних уривків тексту чи мовлення.

Звернемось до двох-трьох прикладів анафор як стилістичних засобів зв'язку окремих речень і частин у складному синтаксичному цілому.

Ось місткий за змістом і силою людських переживань уривок - видіння Гната, коли Михайло розповів про Марію. Під вікном лікарні цвіла яблуня. "На яблуні виграє ранкова заграва. Яблунецьвіт блищить росою і співами птахів. Де ж Марія?"

І враз... "За вікном погасла яблуня, сонце почорніло, як підбите око."

"Витягнувся на ліжку і замовк каменем..."

Бачив Марію, що скидає матросові брудного чобота...

Бачив Марію, що хмелиною в'ється навколо дужого тіла ворога. Бачив Марію-рабиню, Марію, що цілує ту руку, яка її б'є по лиці"(18).

Вражаюча картина. По різко наростаючій прямій малює Улас Самчук горе Гната - самотника, прикутого тяжкою недугою до лікарняного ліжка. Три кадри людської трагедії:

1. Марія з брудним матроським чоботом у руках.

2. Марія - хмелина, що в'ється біля тіла ворога.

3. Марія - рабиня.

Найстрашніший момент для люблячого чоловіка, дружина якого цілує руку того, хто б'є її по обличчі. Після цієї картини - видіння простелиться Гнату стежина у монастир, у чернечу келію.

Має зображуване й іншу сторону – моральне падіння Марії (в розумінні односельців) задля любові від вільної, обожнюваної законної дружини до любаски іншого.

Зустрічаємось у наведеному уривку із ще одним стилістичним засобом зв'язку – **епанафорою** (композиційним стиком):

"Під вікном лікарні, де лежить Гнат, цвіте яблуня. На яблуні виграє ранкова заграва" (19).

Маємо тут ще й замовчування – стилістичну фігуру, що являє собою обірване речення чи обірвану думку:

"Бачив Марію, що скидає матросові брудного

чобота...”

Автор свідомо не закінчує, не розгортає думки, залишаючи читачеві можливість здогадатися, домислити, про що йдеться. Здебільшого цією фігурою послуговуються для передачі напруженого психологічного стану мовця: “Витягнувся на ліжку і замовк каменем...”

Наведемо ще один уривок. Змальовуючи духовне відродження в Україні початку 30-х років і просвітлення в душах людей, письменник, подає чудову картину пробудження й розквіту природи, підкреслюючи нерозривну сув'язь цих двох начал. Весна в природі - і в людській душі світло, страждає - лучиться людина - німує природа.

“Вернулися - неділя, Бог, дзвони, вернулися тихі соняшні вечори і очікування недільного відпочинку.

Он прорізала гострим крилом парене запахами цвіту повітря невгамовна вертуха ластівка, несучи ротатій родині здобич переднедільного вечора. Он на причилку розніжена голубка, а коло неї топчеться і воркує проповідь любовних засад її набундючений жених”(20).

Повторюваний тут прислівник он (анафора як стилістичний засіб зв'язку) створює в уяві читача ефект багатоплановості, панорамності і повноти навколишнього світу в усій його красі та довершеності. Від цього шириться і радіє людська душа: “ - Гарно росте наша пшеничка...”

Ще один момент: тут маємо той випадок, коли складне синтаксичне ціле та абзац збігаються у своїх межах, що є притаманним і наступній надфразній єдності.

“У Корнія не тільки корови. У Корнія коні випасені, блискучі. У Корнія господарство. Він вже давно забув ті часи, коли-то на гармонії грав та тягнув у Мартина поденщину. Минулися ті часи, хоча Марія не раз про них згадує”(21).

Окремі речення тут тематично поєднані - “зводиться на ноги новий господар біля землі”, а значить починається нове життя. Анафора “у Корнія” акцентує читачку увагу на образі Корнія, що почуває себе людиною серед людей. Для пов'язання речень у складне синтаксичне ціле використано паралелізм побудови речень. Наприклад: перше, друге, третє

речення мають складені іменні присудки, причому іменна частина виражена іменниками і дієприкметниками. За будовою перше і третє речення - односкладні.

В усному мовленні для поєднання компонентів надфразної єдності широко використовуються ритмо-мелодійні засоби, виявом яких є інтонація. Ритмо-мелодійна оформленість складного синтаксичного цілого проявляється, зокрема, в тому, що паузи між окремими реченнями, з яких воно складається, відчутно коротші від пауз, що відокремлюють надфразні єдності одна від одної. Крім цього, значну роль тут відіграє підвищення й пониження голосу. Так, найчастіше у кінці складного синтаксичного цілого спостерігаємо значне пониження голосу, водночас початок наступного складного цілого характеризується більшим його підвищенням. Це вдало ілюструє надфразна єдність, де останнє дієслово-присудок при анафоричному підметі “Марія” саме підказує читачеві інтонацію, з якою має читатися кінцівка:

“ - Любий мій! Любий мій! - палко вишіптує Марія”.(22)

Отже, підсумовуючи усе сказано з огляду на стилістичні особливості складного синтаксичного цілого в романі Уласа Самчука “Марія”, можемо зробити певні висновки.

Перше. Складне синтаксичне ціле (або ж за іншою терміно-логією, надфразна єдність, текст (контекст), прозова строфа) у розділі синтаксису і в мові взагалі є явищем цікавим і, на наш погляд, мало дослідженим (скажімо, на окремому художньому творі чи на творах окремого письменника).

Друге. З огляду на свою будову, специфіку зв'язку окремих частин і компонентів надфразна єдність є одним із важливих стилістичних засобів розкриття творчого задуму автора, його художнього втілення, змальовання картин природи, індивідуалізації персонажів.

Третє. Складне синтаксичне ціле відіграє особливо помітну роль у ритмо-мелодійному оформленні художнього твору, сприяє читанню і осмисленню тексту в цілому.

Примітки:

(1) Улас Самчук.Марія. - К., Радянський письменник, 1991. - С. 1.

(2) Там же. - С.1.

(3) Там же. - С.52.

(4) Там же. - С.69.

(5) Там же. - С.155.

(6) Там же. - С.154.

(7) Там же. - С.154.

(8) Там же. - С.139.

(9) Там же. - С.107.

(10) Там же. - С. 27.

(11) Там же. - С.105.

(12) Там же. - С.105.

(13) Там же. - С. 105.

(14) Там же. - С.105.

(15) Там же. - С. 149.

(16) Там же. - С. 161.

(17) Там же. - С. 167-168.

(18) Там же. - С. 63.

(19) Там же. - С.63.

(20) Там же. - С. 130.

(21) Там же. - С. 101-102.

(22) Там же. - С. 20.

Література:

1. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. - К., 1985.

2. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. - К., 1994.

3. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. - К., 1992

4. Самчук Улас. Марія. - К., 1991.

5. Шевченко Л.В., Різун В.В. Сучасна українська мова. Довідник.- К., 1993.